

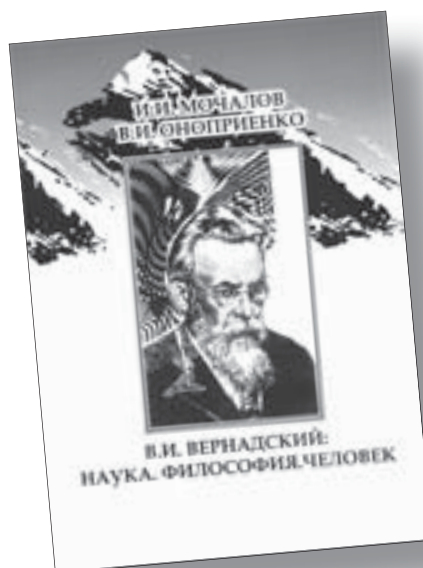
ПРОБЛЕМИ НАУКОЗНАВСТВА У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Мочалов И.И., Оноприенко В.И. В.И.Вернадский: Наука. Философия. Человек. — Кн. 1. Наука в исторических и социальных контекстах. — М.: ИИЕТ им. С.И. Вавилова РАН, 2008. — 408 с.

Тема творчої спадщини В.І. Вернадського продовжує хвилювати філософів, істориків науки, культурологів, політологів, учених різних спеціальностей. У Москві опубліковано ще одну фундаментальну роботу на цю тему. У передмові до видання «В.И. Вернадский: Наука. Философия. Человек» академік РАН Б.С. Соколов наголошує на багатофакторності аналізу науки у творчості видатного вченого і пояснює авторський задум нової книги про нього.

У п'яти главах — «Историко-гуманитарные аспекты науки», «Наука и общество», «Философия и методология науки», «Социология науки», «Проблемы развития науки и ее историография» — розглянуто широке коло питань: проблеми наукового світогляду, ноосфери, науки і держави, науки і освіти, етики наукової творчості, мистецтва і релігії у їх співвідношенні з наукою, специфіка розуміння В.І. Вернадським методології і соціології науки, його внеску в розроблення проблем методології історико-наукового дослідження.

Для Володимира Івановича дуже характерний високий рівень рефлексії щодо наукової діяльності і наукової праці. Протягом усього життя він цікавився не тільки конкретними предметами наук, які досліджу-

вав (а їх спектр був надзвичайно широкий), але й наукою в цілому, її природою, шляхами її руху, закономірностями розвитку, формами організації, характером наукової творчості, порівнянням науки з іншими видами творчості, роллю науки в економіці та суспільстві. Для В.І. Вернадського не були другорядними такі теми, як розвиток форм спілкування вчених, історія наукових шкіл, комунікацій, публікацій, історія норм і кри-

теріїв цінностей у науковій спільноті, соціальна відповідальність учених і т.д. Вузлові події в розвитку науки він пов'язував із діяльністю різних дослідницьких об'єднань усередині дисциплінарної структури науки. Історію науки Володимир Іванович розглядав у зв'язку з конкуренцією, полемікою між науковими школами, у зв'язку з розробленням конкурентних концепцій і методів. Його зацікавлення проблемами логіки, методології та соціології науки, психології наукової творчості стимулювало їх висвітлення філософами, логіками, соціологами, психологами.

Нетривіальність поглядів В.І. Вернадського на науку і наукову творчість можна продемонструвати на прикладі взаємин науки й держави, чому в книзі приділено багато уваги.

Це питання — одне з головних у науково-філософській творчості Володимира Івановича. До нього він повертається неодноразово, починаючи з 10-х і закінчуючи 30–40 рр. ХХ ст. Це й зрозуміло, оскільки, працюючи тривалий час у різних державних наукових і педагогічних установах, учений не міг залишатися байдужим до розв'язання низки принципів питань державної політики щодо науки, впливу науки на державу.

Вимоги В.І. Вернадського до державної політики стосовно науки мають нормативний характер і є вираженням певного ідеалу, до якого повинне прагнути людство, яке зрозуміло значення науки у своєму житті. Але його погляди зовсім не були утопічними. Процес проникнення науки в державне життя не можна розглядати як скороминуще і випадкове явище. Він має закономірний характер, оскільки підготований усією попередньою історією людства, і з часом не тільки не слабшатиме, але й, навпаки, закономірно посилюватиметься. Правильно зрозумілий державний інтерес, що проявляється в зростанні економіки й добробуту

народу, використанні природних ресурсів і розвитку продуктивних сил, зміцненні оборони країни і т.д., по суті збігається з інтересами розвитку науки, вимагає всього заохочення і стимулювання наукового прогресу в найрізноманітніших напрямках.

В.І. Вернадській вводить у науковий обіг надзвичайно важливе і глибоке поняття *наукової потужності країни*, яка в межах кожної наукової дисципліни визначається здатністю держави охопити своїми власними силами все коло проблем світової науки в цілому. Таким чином, від наукової потужності країни залежить те, якою мірою держава здатна використовувати науку і наукові досягнення для зростання добробуту народу. Але наукова потужність країни — це насамперед безпосередній результат творчої роботи наукового середовища, яке може існувати в сучасних умовах фактично лише за умов постійної допомоги з боку держави, якісний та кількісний рівень якого безпосередньо залежить від цієї державної підтримки. За посередництва наукового середовища держава повинна бути максимально гнучкою та оперативною в оволодінні новими галузями науки. Інтереси суспільства й держави повинні повністю збігатися. Суспільство та його різноманітні представницькі органи, з одного боку, і держава як представницький орган суспільства — з другого, повинні об'єднатися з метою всесвітнього розвитку наукових знань.

Якщо держава, оскільки вона враховує інтереси науки й ними керується, впливаючи безпосередньо на хід наукового розвитку, виступає щодо науки як своєрідна наукова сила, перевтілена в політичну форму, то відповідно наука, впливаючи на державу, виступає стосовно неї як своєрідна політична сила в науковій формі.

Аналізуючи проблему бюджетних асигнувань на науку, В.І. Вернадський зазначає, що вони досить часто незначні порівняно з її майбутніми завданнями. З цього приводу

вчений неодноразово наголошував, що, виходячи із своїх власних інтересів, держава не може й не повинна жити лише потребами сьогодення, а має дивитися далеко вперед. Не треба забувати, що фінансові витрати на наукові дослідження рано чи пізно окупляться сторицею. При цьому було б неправильно обмежувати мету держави розвитком тільки прикладних галузей науки, що відразу ж дають максимальний практичний результат. Наука єдина й нероздільна. Не можна піклуватися про розвиток одних наукових дисциплін, залишаючи поза увагою інші. Разом з тим із нескінченної кількості завдань науки держава повинна вибирати пріоритетні, які мають принципове значення.

Організаторська діяльність держави в галузі науки і наукових досліджень повинна мати свої межі, за які вона (держава) — для своєї ж власної користі й для користі науки — виходити не повинна. Надмірне перебільшення організаторської діяльності держави неминуче перетворює цю діяльність на дріб'язкову опіку і регламентацію. В.І. Вернадський говорить про те, що організація наукових досліджень — це передовсім справа самодіяльної творчості самих учених. Значну увагу вчений приділяв питанню охорони свободи науки і наукової творчості від дріб'язкової опіки з боку держави. І все-таки в певних межах, що не порушують свободи наукової творчості, «втручання» держави в справи науки і корисне, і необхідне.

В.І. Вернадський підкреслював надзвичайну роль наукової техніки (приладів і різноманітної наукової апаратури) в розвитку сучасної науки і необхідність того, щоб держава опікувалася повним задоволенням потреб науки в цій галузі.

До аналізу питання про взаємозв'язок держави і науки, зауважує вчений, слід підходити з урахуванням конкретних історичних обставин. В історії суспільства наука

не завжди знаходила собі місце в державній діяльності, так само як не завжди держава підтримувала розвиток науки. Для того щоб наука проникала в державне життя, необхідні дві умови: наявність у країні творчих наукових сил і сприятливих для цього зовнішніх умов, що виражаються, зокрема, в культурному і науковому спілкуванні країни з іншими державами.

На основі вивчення історії розвитку науки В.І. Вернадський доходить висновку про те, що в тих випадках, коли наука не знаходила прямої підтримки з боку держави, вона йшла в обхід державних організацій, шукала і знаходила інші шляхи і засоби для свого поступу.

Оригінальні ідеї В.І. Вернадського про освіту взагалі й вищу зокрема. Вони співзвучні із сучасними процесами реформування освітньої системи й можуть надати додаткові вагомні аргументи під час вибору напрямів реформ.

Своєрідність вищої школи, її суттєва відмінність від науково-дослідних установ полягає, на думку вченого, в тому, що вона не може обмежити свою діяльність тільки завданнями організації навчальної і науково-дослідної роботи. Із стін вищої школи повинен виходити не просто фахівець, збагачений певними знаннями і навичками, — вища школа зобов'язана формувати також і особистість, глибоко переконану в необхідності застосування своїх знань для добробуту людей. Фахівець — це посланець науки, який іде в народ. Він повинен бути насамперед гуманістом, увесь напрям його подальшої діяльності повинен повністю відповідати гуманістичній сутності науки. На думку В.І. Вернадського, з цього законірно випливає, що будь-яка вища освіта, навіть коли йдеться про викладання вузькоспеціальних дисциплін, повинна бути певною системою наук, що включає також і загальноосвітні наукові дисципліни, у коло яких мають входити також і гу-

манітарні науки, адже без їхньої участі виховна мета, яка стоїть перед вищою школою, не може бути досягнута.

Цікавлячись протягом усього свого життя проблемами історії науки, створивши низку фундаментальних праць у цій галузі й виявившись найбільшим організатором її вивчення в Росії, В.І. Вернадський, природно, не міг залишити поза увагою деякі наріжні теоретичні питання історії науки як наукової дисципліни.

Історія науки, вважає Володимир Іванович, — це самостійна наукова дисципліна. Це особлива наука зі своїми завданнями і методами дослідження, з науковим апаратом, що спирається на вивчення реальних фактів історії наукової думки, із своїми висновками й узагальненнями, які впливають із цих фактів. Проте вона має не тільки спільні з усіма іншими науковими дисциплінами риси, які самі по собі є вже цілком достатніми для того, щоб необхідність її існування стала очевидною. Історія науки має також свою специфіку, яка ще більш посилює її пізнавальне значення. Вона полягає в тому, що досліджує хід розвитку самого наукового пізнання, а це вдвічі підвищує наукову цінність історії науки.

Знання історії науки допомагає будь-якому вченому адекватно оцінити свої власні досягнення, дає йому об'єктивний критерій для оцінювання того нового, що він досягнув, — ступінь його важливості, наукової цінності, практичного значення і новизни. Лише шляхом аналізу будь-якого наукового дослідження в певних історичних межах можна не збитися зі шляху, отримати справді те, що раніше не було відоме.

Знання історії науки й сформоване на цій основі вміння пов'язати свою роботу з минулим досвідом людства в зазначеній сфері, побачити зв'язок між ними дає в руки дослідника точний компас для вирішення завдань, що стоять перед ним, для творчої постановки нових проблем. Це також допома-

гає вченому передбачати прийдешнє, шляхи майбутнього розвитку наукового пізнання, характер зміни його форм і методів.

Із цих причин історичний аспект у будь-якому науковому дослідженні — це найважливіший і необхідний елемент наукового пізнання в цілому, органічно йому властивий.

Історик науки, як і будь-який історик, завжди пізнає минуле ніби крізь призму теперішнього часу, крізь ті досягнення сучасної йому наукової думки. Саме таке вивчення історії науки є також найважливішою вимогою її науковості. В.І. Вернадський сприяв формуванню самосвідомості істориків науки як представників особливої наукової дисципліни. Розуміючи науку як «систему з рефлексією», він, як типовий природодослідник, дивився на її минуле очима сучасного вченого, що дало йому можливість сформулювати низку важливих особливостей таких фундаментальних категорій методології історико-наукового дослідження, як «минуле», «теперішнє», «майбутнє» науки, «історичне джерело», «історична реконструкція», «закономірність розвитку науки». Ці терміни продовжують бути певним базисом для теоретиків і філософів науки у зв'язку з посиленням уваги до «людського елемента» науки, проникненням в історико-наукове дослідження духу соціокультурного, психологічного й соціологічного аналізу.

У рецензованій книзі показано, що багато думок В.І. Вернадського не можна звести до спрощених схем і рішень. Такі, наприклад, його судження про відносини науки і релігії. Глибока емоційно-психічна налаштованість ученого виражалася частково і в традиційній для багатьох людей його покоління релігійній формі, вона вплинула на ті сторони його світогляду, які були пов'язані з тлумаченням природи релігії, тенденцій її розвитку. Суперечність між науковим світоглядом В.І. Вернадського, з одного боку, і елементами його «релігійної

налаштованості» — з другого, стала одним з істотних творчих імпульсів духовного розвитку особистості вченого. Це, зокрема, визначило його незмінно негативне ставлення до переслідування релігії, насадження примітивного атеїзму в радянський період. Володимир Іванович рішуче відхиляв спроби зарахувати його в ідейні союзники більшовицького атеїзму. У монографії наголошено, що не можна, та й навряд чи потрібно, однозначно відповісти на питання про те, ким же був видатний учений — теїстом, атеїстом, дійстом, пантеїстом.

Автори пишуть: «Достатньо сказати, що його Душа була широко відкрита Світу, вбираючи в себе всі його іпостасі і відтінки, а в більш специфічному значенні, що нас

тут цікавить, він був релігійно-нерелігійним Мудрецем, який вільно мислить і вільно відчуває. Його душевний світ був такий багатий і такий динамічний, що кожний охочий може знайти в ньому те, що шукає».

Це лише окремі штрихи до портрета В.І. Вернадського, які можуть дати уявлення про зміст і тональність монографії. Авторі мають на меті видати ще дві книги про творчість В.І. Вернадського: «Наука и философия в динамике пространства культуры» та «Наука, человек, общество в исторических контекстах». Якщо їхній задум втілиться, це буде значним внеском у вернадськознавство.

**Є. КУЛІШ,
академік НАН України,
член-кореспондент РАН**